

УДК 314.37

Б.О. КРИМЕР

канд. екон. наук, старш. наук. співроб.
Інститут демографії та соціальних
досліджень ім. М.В. Птухи НАН України
E-mail: b.krimer.demostudy@gmail.com

ВПЛИВ НА НАРОДЖУВАНІСТЬ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ ОСТАННІХ ДЕСЯТИЛІТЬ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Досліджено вплив збройних конфліктів на народжуваність у сучасних умовах. Аналізуються наслідки конфліктів останніх десятиліть у розвинутих країнах, розглянуто можливості змін динаміки та структури народжуваності під впливом воєнних дій на території України, обґрунтовано шляхи мінімізації негативних наслідків конфлікту.

Ключові слова: народжуваність, тенденції народжуваності, зміни в народжуваності, відкладення дітонароджень, позащлюбна народжуваність, воєнний конфлікт, економічна криза.

Б.А. Кример

канд. екон. наук, старш. науч. сотр.
Институт демографии и социальных исследований им. М.В. Птухи НАН Украины
E-mail: b.krimer.demostudy@gmail.com

ВЛИЯНИЕ НА РОЖДАЕМОСТЬ ВОЕННЫХ КОНФЛИКТОВ ПОСЛЕДНИХ ДЕСЯТИЛЕТИЙ В СТРАНАХ ЕВРОПЫ

Исучен вопрос влияния военных действий на рождаемость в современных условиях. Проанализированы последствия конфликтов последних десятилетий в развитых странах, рассмотрены возможности измененной динамики и структуры рождаемости под воздействием войны на территории Украины, обоснованы пути минимизации негативных последствий конфликта.

Войны способствуют снижению текущей интенсивности рождаемости с последующим компенсационным ростом по окончании конфликта. Компенсационный прирост в современных условиях отличается тем, что одновременно происходит «перенос» деторождения в более поздние периоды жизни и общее снижение детородных ориентаций под влиянием мировоззренческих трансформаций. Как следствие, прирост менее ощутим и более растянут во времени в послевоенный период. Военные конфликты также способствуют ускорению трансформации возрастной модели рождаемости, но не выступают при этом факторами сдвигов. Военные действия не влияют существенно на рождаемость женщин старших групп детородного возраста (40–44) и очень слабо влияют на рождаемость женщин в возрасте 35–49 лет, однако негативное влияние на рождаемость более молодых женщин очень заметно, этим эффект военных действий схож с эффектом экономического кризиса. Также во время войны несколько возрастает внебрачная рождаемость. В конечном счете, влияние войн на итоговую рождаемость поколений оказывается существенным.

© КРИМЕР Б.О., 2015

В ближайшей послевоенной перспективе в Украине следует ожидать снижения интенсивности деторождения в младших возрастных группах детородного возраста, которое будет определять и общее снижение показателей рождаемости. Можно предположить, что компенсационный подъем рождаемости будет не кратковременным, а растянется на ближайшее десятилетие и будет сопровождаться более ощутимой трансформацией возрастной модели рождаемости.

Ключевые слова: рождаемость, тенденции рождаемости, изменения в рождаемости, откладывание деторождений, внебрачная рождаемость, экономический кризис.

B. Krimer

senior research officer

Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Ukraine

Ukraine, 01032, Kyiv-32, T. Shevchenko Blvd., 60

E-mail: b.krimer.demostudy@gmail.com

EFFECT OF RECENT DECADES WARS ON FERTILITY IN EUROPE

The impact of wars on fertility in modern conditions is analyzed in this paper. The consequences of the conflicts of the last decades in developed countries are considered. Changes in the dynamics and structure of fertility under the influence of wars are characterized. Ways to minimize the negative consequences of the conflict are formulated.

Post-war compensation growth of fertility in modern industrialized countries combines with postponement of childbirth under the influence of values transformation. Thus, in contrast to the previous post-war periods, fertility increases mainly in older age cohorts of childbearing age, stretches over time after the war and is not a clearly marked «surge».

War in modern conditions accelerates the processes of fertility postponement. War conflicts do not affect fertility significantly the older age groups of women of childbearing age (40–44) and have very little effect on fertility of women aged 35–49 years, but the negative effect on fertility of younger women is very noticeable, similar to the effect of economic crisis. Births out of wedlock also slightly increase. Ultimately, the impact of wars on the final generation fertility is not essential.

In the short term, the post-war Ukraine would expect a decrease of childbirth in younger age groups of childbearing age that will define total fertility. We can assume that compensatory rise in fertility will not be momentary – it will be slow over the next decade and will be accompanied by a noticeable transformation in age-patterns of fertility. The negative impact of war and forced migration on marriage, the family situation and dynamics of fertility, for further favorable course of events may well be very short-lived.

Key words: fertility, war, fertility trends, fertility changes, postponement of childbirths, non-marital fertility, recession.

Постановка проблеми. Перебіг демографічних та соціально-економічних процесів у сучасному світі відбувається у тісному взаємозв'язку й взаємозалежності. Як наслідок, значні економічні та суспільні катаклізми, в тому числі й збройні конфлікти та їх наслідки, позначаються на демографічному розвитку країни. За останні десятиліття в розвинутих країнах відбувались значні зрушення в народжуваності, які описуються концепцією Другого демографічного переходу. Зокрема, мова йде про трансформацію шлюбно-сімейних відносин та вікової моделі народжуваності й ціннісні зрушення. У цьому контексті, під час оцінювання демографічних наслідків не завжди є виправданими аналогії з війнами минулого, оскільки власне дітородна активність зазнала відчутних змін. Проте народжуваність у країнах Європи тривалий час розвивається в єдиному руслі й характеризується певною конвергенцією, що створює можливості для проведення аналогій з тими розвинутими країнами чи регіонами, які нещодавно пережили воєнні конфлікти.

У статті проаналізовано зміни у народжуваності внаслідок воєнних конфліктів останніх десятиліть у країнах, демографічна поведінка населення яких є найбільш

подібною до сучасної поведінки населення України, зроблено висновки щодо можливих змін у народжуваності під впливом бойових дій на території України.

Актуальність теми. Питання впливу війни на народжуваність упродовж останнього року набуло важливого значення для України. Бойові дії на сході України уже спричинили зростання кількості смертей, появу значної кількості біженців, параліч економічної діяльності та відчутні руйнування інфраструктури регіону. Наслідки конфлікту, який ще не завершився, можуть бути складними й довготривалими, зокрема щодо «поглиблення» демографічної кризи й до того достатньо депресивного регіону.

Народжуваність як суспільно-детермінований процес у цьому контексті зазнає певних негативних змін. Війна супроводжується кризовими явищами в економіці територій, на яких тривають бойові дії й виступає комплексним чинником погіршення соціально-економічного середовища для народження дитини. У результаті воєнних дій погіршується економічне становище батьків, зростає безробіття, знижується рівень соціальної підтримки з боку держави, погіршується доступ до необхідних послуг, у тому числі й з охорони здоров'я, кардинально погіршується суб'єктивне сприйняття власного життя. Усе це відбиватиметься на рішеннях батьків щодо народження дітей, а відтак і на динаміці показників народжуваності. Окрім ймовірної відмови чи відкладення дітонародження в умовах нестабільності, вірогідним є негативний вплив на народжуваність вимушеної міграції населення із зони бойових дій та її наслідків – деформації статево-вікової та сімейної структури населення, погіршення матеріального й психологічного стану переселенців, порушення репродуктивного здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу збройних конфліктів на народжуваність неодноразово розглядалось у демографічних дослідженнях, зокрема в ході вивчення демографічних наслідків Першої та Другої світових воєн. Дослідження наслідків конфліктів минулого свідчать, що у повоєнні роки спостерігалось компенсаційне зростання народжуваності, яке, проте, не впливало на більш тривалі тенденції. Подібний перебіг подій описується в роботах А.Г. Вишневського (A. Vishnevsky), В.С. Стешенко (V. Steshenko), І.О. Курило (I. Kurilo) та інших демографів. Протягом радянського періоду історії такі хвилеподібні коливання показників народжуваності фіксувались неодноразово, зокрема, спад народжуваності під час Другої світової війни та наступне підвищення наприкінці 1940-х – початку 1950-х років, зумовлене згаданим ефектом компенсації, про що зазначає Ірина Курило (I. Kurilo) [1, С. 59]. Анатолій Вишневський (A. Vishnevsky) вказує на те, що у СРСР в 1946–1949 роках відбулось зростання рівня народжуваності у вікових групах до 35 років, яке невдовзі змінилось зниженням – спочатку за рахунок вікових груп старше 35 років, а після 1954 року в групі 25–29 років. Жодного росту народжуваності в термінах підсумкової народжуваності реальних поколінь у країнах Східної Європи не спостерігалось, мав місце короткий компенсаторний підйом кон'юнктурних показників у першу повоєнну п'ятирічку [2, С. 164].

Сучасні дослідження впливу воєнних дій на народжуваність, цілком закономірно, переважно присвячені перебігові народжуваності в країнах зі слабко розвиненою економікою, добре збереженими традиційними соціальними нормами й близьким до традиційного типом відтворення населення. Саме такі країни переважно й стають ареною збройних конфліктів у сучасному світі. За таких умов фіксується можливість

двоєкого впливу конфліктів на дітородну поведінку. У дослідженні демографічних наслідків таких конфліктів Д. Гухи-Сапір та О. Д'Ауст (D. Guha-Sapir, O. D'Aoust) зазначено, що може спостерігатись зростання народжуваності завдяки «ефекту страхування», коли народження більшої кількості дітей сприяє відносному економічному благополуччю сімей і кращому забезпеченню батьків у старості. Висока народжуваність у такому випадку компенсує втрати, пов'язані з високою дитячою смертністю у період конфлікту. Зокрема, дослідження дітородної активності жінок-біженок від геноциду в Руанді у 1994 році, вказують, що показники народжуваності у них вищі, ніж у жінок з цих територій, що не стали біженками. З іншого боку, народжуваність має тенденцію до зниження через загальне погіршення соціально-економічних умов, психологічний стрес, бідність, насилля та вимушені міграції [3]. Зростання народжуваності також було зафіксовано у повоєнні періоди серед молодих жінок Камбоджі та більш освічених жінок Анголи [4].

Для країн, де демографічний перехід відбувся або ж триває, характерним є короткочасний негативний вплив конфліктів на динаміку народжуваності – повоєнне зростання певною мірою нівелює зниження народжуваності впродовж конфлікту. Зокрема, тенденції народжуваності в такій країні як Ірак впродовж останніх десятиліть, незважаючи на війну, були близькими до тих, що мали місце в інших країнах регіону [5]. У пострадянському Таджикистані також спричинені війною коливання народжуваності мали нетривалий характер: у 1991–1992 роках число народжень у країні різко знизилось. Після цього, до 1996 року число народжень збільшилось, а в 1995–1996 роках спостерігався різкий спад (–10,8 %) [6]. У дослідженні впливу геноцидів на народжуваність на прикладах Боснії та Руанди, здійсненого С. Ставетейг (Staveteig S.), висловлено думку, що в умовах контрольованої народжуваності вплив збройних конфліктів на народжуваність близький до впливу кризових явищ в економіці, оскільки в обох випадках відбувається значне погіршення соціальних та економічних умов. У контексті теорії демографічного переходу зазначається, що воєнні конфлікти можуть сприяти пришвидшенню процесу переходу [4].

Мета статті – дослідити перебіг процесу народжуваності під впливом збройних конфліктів на прикладах країн, демографічну поведінку та економічний розвиток яких можна порівнювати з Україною, й визначити перспективи подальших змін народжуваності в Україні під впливом воєнних дій.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на тривалу еволюцію суспільства й поширення гуманістичних ідей та цінностей, війна й надалі залишається поширеним явищем. Зокрема, в 2013 році на планеті було зафіксовано 25 активних воєн й 45 різного роду насильницьких конфліктів. Затяжні конфлікти тривають в Афганістані, Іраку, Сирії, Лівії та ряді інших країн [7].

Якщо поглянути на тривалу динаміку показників народжуваності країн Європи, то помітно, що в усі часи збройні конфлікти різко негативно впливали на неї: загальний коефіцієнт народжуваності Франції різко знижувався під час таких історичних періодів, як найбільш активна фаза наполеонівських воєн (1812–1815 років), революція 1848 року, франко-пруська війна 1870–1871 років, Перша та Друга світові війни. На кривій народжуваності Іспанії позначилася громадянська війна 1936–1939 років. Загальний коефіцієнт народжуваності України значно знижувався під час катаклізмів ХХ ст., зокрема Великої Вітчизняної війни.

Дослідження впливу війни на народжуваність у сучасних умовах утруднене відсутністю значних конфліктів упродовж останніх десятиліть на територіях роз-

винутих країн, населення яких характеризувалось би демографічною поведінкою, близькою до поведінки населення України. Зокрема, мова йде про сучасні тенденції народжуваності в розвинутих країнах, що описуються концепцією Другого демографічного переходу (які характерні також і для України). Основними проявами переходу є зниження народжуваності під впливом ціннісних трансформацій, зростання віку материнства, перенесення основної маси народжень із молодших вікових груп дитородного віку у старші, поширення позашлюбних народжень, трансформація шлюбно-сімейних відносин [8].

Ще однією проблемою є відсутність належної статистичної інформації щодо періодів конфліктів, зокрема в тих випадках, які можна вважати порівнюваними з Україною. Через це дуже складно відстежити перебіг народжуваності в Боснії та Герцеговині впродовж 1992–1995 років.

З конфліктів останніх десятиліть у розвинутих країнах пригадуються громадянська війна в Боснії та Герцеговині в 1992–1995 роках, війна Хорватії за незалежність у 1991–1995 роках, бомбардування силами НАТО Югославії в березні-червні 1999 року, громадянська війна у Грузії в 1992–1993 роках, війна в Македонії в січні-листопаді 2001 року, війни у Чечні в 1994–1996 роках та 1999–2009 роках, російсько-грузинська війна 2008 року. З них, за характером конфлікту та демографічною поведінкою населення, найбільш співставними з перебігом конфлікту в Україні можна вважати війну Хорватії за незалежність та бойові дії проти албанських збройних формувань у Македонії в січні-листопаді 2001 року.

В усіх названих країнах конфлікти супроводжувались помітними коливаннями в динаміці поточної народжуваності, які, проте, відбувались у руслі відповідних регіональних тенденцій, характерних і для інших країн Європи. Зокрема, загальноєвропейською була тенденція поступового зниження інтенсивності народжуваності впродовж 1990-х років з подальшим певним зростанням її впродовж 2000-х років, яке відбувалось у межах трансформації вікової моделі народжуваності. У 1992 році сумарний показник народжуваності в регіоні був на досить високому, як для країн Європи, рівні. Зокрема, в Боснії та Герцеговині він становив 1,71 дитини на жінку, в Македонії – 2,06, в Грузії – 1,72, в Україні – 1,68, в Сербії – 1,82, в Хорватії – 1,4 в Болгарії – 1,55.

Зниження народжуваності впродовж 1990-х років відбувалось у всіх постсоціалістичних країнах Європи, проте у країнах, що переживали конфлікти, процес переходу до низької народжуваності був особливо стрімким. Різке зниження народжуваності спостерігалось упродовж війни чи у перші повоєнні роки. Так, значення сумарного показника народжуваності в Боснії та Герцеговині в 1993–1995 роках становило 1,3 дитини на жінку, у Грузії в 1994 – 1,52 дитини на жінку (рис. 1). Більш інтенсивне зниження народжуваності у повоєнний період також можна спостерігати у Македонії, де народжуваність залишалась традиційно відносно високою до початку минулого десятиліття. Починаючи з 1994 року й до 2003 тривало поступове зниження сумарного показника народжуваності (з 2,23 до 1,77 дитини на жінку), яке змінилось різким зниженням після громадянської війни (до 1,46 в 2005 році), після чого відбулась стабілізація на низькому рівні й подальше повільне зростання до 1,56 у 2010 році. Також варто зазначити, що короткочасні операції, спрямовані переважно проти військової інфраструктури (Сербія, Грузія у 2008 році), меншою мірою позначились на інтенсивності народжуваності, ніж довготривалі бойові дії позиційного характеру.

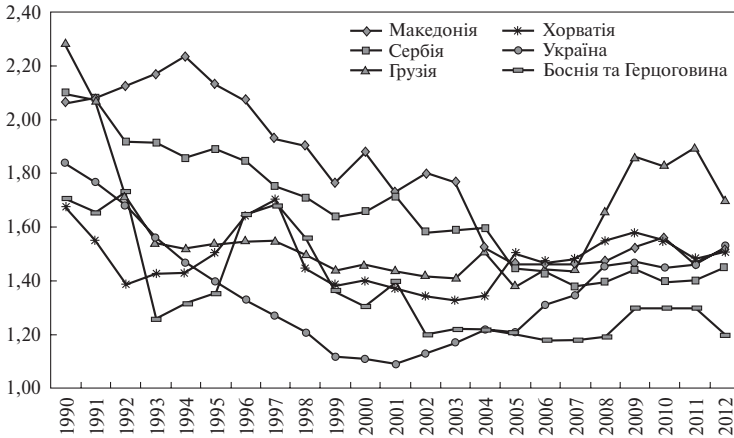

Рис. 1. Сумарний показник народжуваності у деяких країнах Східної Європи 1990–2012 рр., дитини на жінку

Джерело: складено на основі даних Eurostat, режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Закономірне зниження народжуваності під час війни змінюється повоєнним компенсаційним зростанням. Зокрема, в Боснії та Герцеговині протягом 1993–1997 рр. сумарний показник народжуваності виріс з 1,26 до 1,68 дитини на жінку, у Хорватії – з 1,4 до 1,7. Кількарічне повоєнне зростання народжуваності в обох країнах змінилось тривалим поступовим зниженням, властивим для більшості країн регіону. Компенсаційне повоєнне зростання народжуваності спостерігалось завжди, проте у випадку існування більш тривалої тенденції зниження народжуваності воно може бути малопомітним і відбитись у стабілізації показників на певному рівні. Зокрема, у Грузії після 1993 року рівень народжуваності стабілізувався на низькому рівні 1,4 дитини на жінку, й подальше зростання відбулось уже починаючи з 2003 року, синхронно з рештою країн регіону. У 2005 році значення сумарного показника народжуваності в усіх країнах Східної та Центральної Європи становило 1,2–1,5 дитини на жінку, незалежно від того, пережила країна конфлікт чи ні.

Повоєнний демографічний розвиток Боснії та Герцеговини відрізняється тим, що характерне для більшості країн Європи зростання народжуваності впродовж 2000-х років було тут не таким чітким. Одним із пояснень цього явища може бути суб'єктивна оцінка власного стану людьми, що пережили тривалу війну. Сучасні дослідження цієї країни доводять існування помітного негативного впливу спогадів про пережитий конфлікт на оцінку власного добробуту, що відбувається на реалізації дітородних намірів [3].

Повоєнне компенсаційне зростання народжуваності в різних країнах відбувається дещо різним чином, що стає помітним завдяки розгляду повікових показників народжуваності. На жаль, відсутня інформація щодо повікової народжуваності в Боснії та Герцеговині впродовж конфлікту, проте, в 1997 році, невдовзі по закінченні війни, відчутно зросла народжуваність жінок вікових груп до 24 років у порівнянні з 1996 роком. У Хорватії в повоєнний період зросла народжуваність у молодих вікових групах – 20–24 роки, а також народжуваність жінок віком 25–29 років й, незначно, – 30–34 роки (рис. 2). Фактично, у Боснії та Герцеговині відкладання народжуваності було викликане виключно війною й реалізувалось відразу зі стабілізацією ситуації в країні – цим процес подібний до динаміки народжуваності нашої країни після Другої

світової війни. Зміни в повіковій динаміці народжуваності у Боснії та Герцеговині, які можна пов'язати з Другим демографічним переходом (перенесення народжуваності до старших вікових груп), фіксуються уже починаючи з 2006 року. В більш «динамічній» Хорватії водночас з компенсаційним зростанням відбувалась трансформація вікової моделі народжуваності, яка триває до цього часу.

У Македонії ж конфлікт відбувся через десятиліття після війни у Боснії та Хорватії, в період, коли в більшості країн Східної Європи завершилися соціальні та економічні трансформації перехідного періоду, стабілізувалась економічна ситуація й регіон розвивався в руслі євроінтеграційних процесів, переймаючи при цьому й ціннісні орієнтації розвинутих країн Європи. Найбільш інтенсивне зниження народжуваності в Македонії в роки після конфлікту 2001 року простежується у вікових групах 20–24 та 25–29 років (рис. 3). Зростання народжуваності у цих вікових групах, як це було в Боснії та Герцеговині й, меншою мірою, у Хорватії, в повоєнний період не спостерігається. При цьому, якщо зниження народжуваності жінок 20–24 років відбувалось значними темпами й до цього моменту, то для жінок вікової групи 25–29 років найбільш стрімке зниження народжуваності відбулось саме в 2003–2004 роках. Починаючи з 2007 року відбулось зростання інтенсивності народжуваності у вікових групах 30–34 та 35–39 років, що є характерною рисою трансформації вікової моделі народжуваності в умовах Другого демографічного переходу. Війна у Македонії прискорила тенденцію «відкладання» народжуваності й тому по завершенні конфлікту не відбулось різкого зростання народжуваності жінок молодших вікових груп дитородного віку – це вплинуло на незначний рівень компенсаційного зростання народжуваності в цілому.

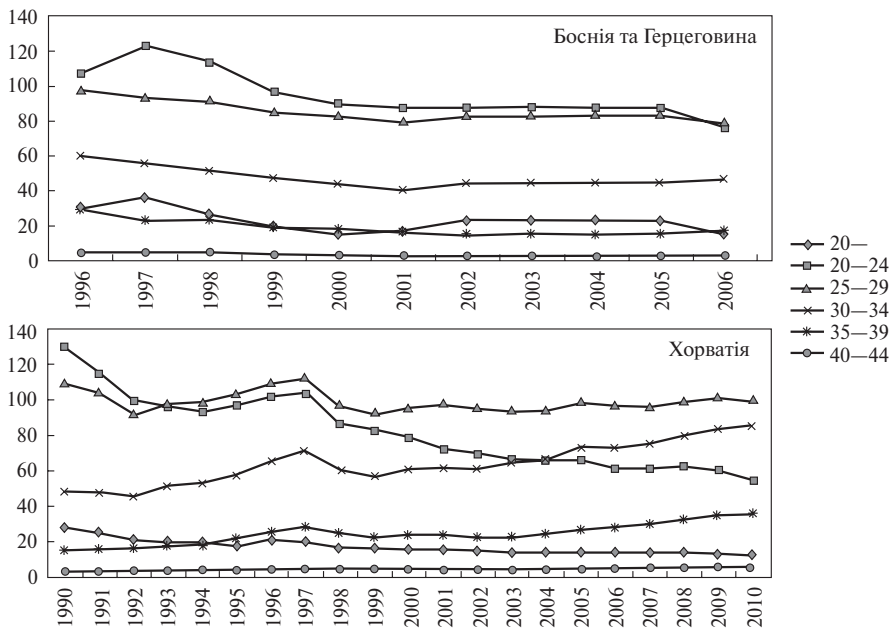

Рис. 2. Повікова народжуваність у Боснії та Герцеговині 1996–2006 роках та Хорватії в 1990–2010 роках, у розрахунку на 1000 жінок

Джерело: складено на основі даних Eurostat, режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

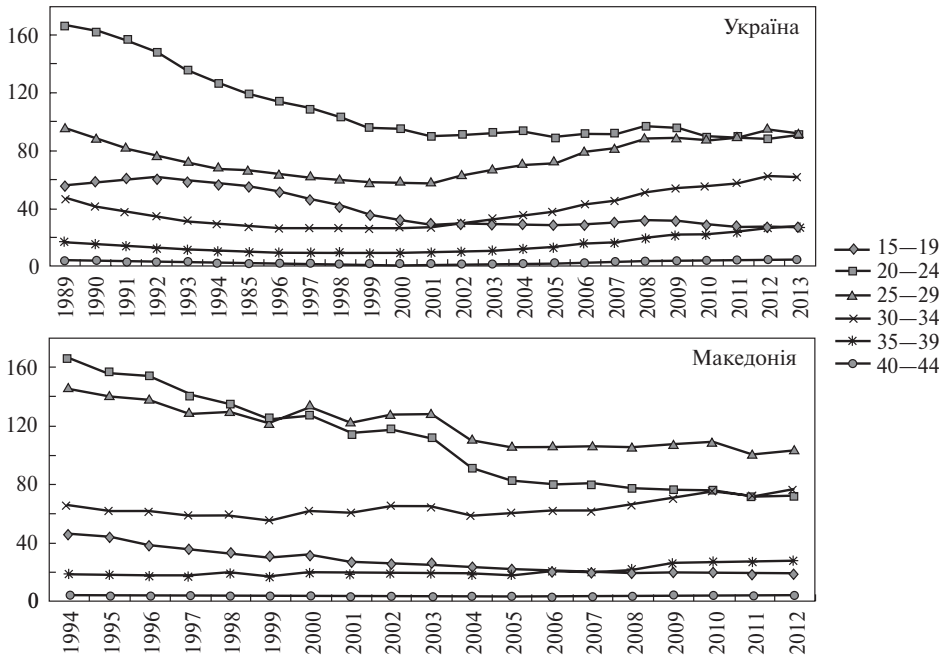

Рис 3. Повікова народжуваність в Україні в 1989–2013 роках та Македонії в 1994–2012 роках, у розрахунку на 1000 жінок

Джерело: складено на основі даних Eurostat, режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

У цьому контексті варто зауважити, що в Україні уже тривалий час відбувається процес перенесення народжуваності в старші вікові групи (хоча й дещо повільніше, ніж у більшості країн Східної Європи), тому є підстави вважати, що цей процес прискориться, зокрема в найбільш постраждалих від конфлікту регіонах.

В усіх описуваних країнах тривалий час відбувається зростання такого показника як середній вік матері при народженні дитини, проте існують певні відмінності процесу, викликані кризовими періодами в економіці та суспільстві. Якщо у повоєнній Боснії та Герцеговині середній вік зростав украй повільно (чому сприяла висока народжуваність молодих жінок віком до 20), то у Хорватії, навпаки, середній вік відчутно зріс на нетривалий період 1995–1997 років (що можна пов'язати зі зростанням народжуваності у вікових групах 25–34 років), після чого дещо знизився й подальше зростання відбувалось більш поступово. У Македонії зростання віку матері при народженні дитини теж спостерігається уже тривалий час, проте вплив збройного конфлікту на динаміці цього показника не помітний.

Не варто очікувати, що конфлікти помітно позначаються на динаміці підсумкової народжуваності поколінь, проте незначне зниження цілком можливе. Радикальне погіршення соціально-економічного середовища для народження дитини змушує батьків відтермінувати народження дитини, фактично «відкласти до кращих часів», але не відмовитись від нього. Дітородні орієнтації батьків, які є визначальними для кількості народжених дітей, при короткочасних конфліктах не можуть зазнати значних змін, оскільки формуються на основі більш довготривалих процесів – таких як світоглядні зміни, освітні зрушення, ставлення до зайнятості, релігії, власних потреб у житті тощо. Підсумкова народжуваність жінок 1967 року в Хорватії становить 1,79

дитини на жінку (наразі це останні доступні дані), й значення показника поступово знижувалось за даними десятиох попередніх поколінь (для когорти 1957 року підсумкова народжуваність становила 1,94 дитини на жінку). На жаль, наявна статистична база не дає можливості повноцінно оцінити зміни у підсумковій народжуваності населення більшості територій, де відбувались війни (зокрема, останнє доступне для аналізу покоління жінок у Боснії та Герцеговині – когорта 1959 року народження) й, загалом, вельми утруднює використання статистичних методів в дослідженні.

Упродовж військових дій на Балканах в першій половині 1990-х фіксувалось незначне зростання частки позашлюбних народжень, яка повернулась до повоєнних значень по закінченні війни (наприклад, у Хорватії в 1990 році ця частка складала 7 %, в 1993 році зросла до 7,8 %, а в 1996 році знизилась до 7,1 %). В наступні роки цей показник почав стабільно зростати в руслі загальноєвропейських тенденцій (в 2001 році в тій же Хорватії ця частка складала 9,4 %, а в 2011 році – 11 %). Подібним чином, проте з меншою інтенсивністю, змінювався цей показник в Боснії та Герцеговині – за час конфлікту частка позашлюбних народжень виросла з 8 до 12 %, згодом знизилась до 10 % й стала на шлях повільного зростання. В Македонії в повоєнні роки ця частка теж зросла, проте про суттєві невідповідності з тенденцією поступового зростання говорити не доводиться.

Загалом, регіональна диференціація народжуваності вказаних країн наявна, але не кардинальна. Зокрема, повоєнна динаміка сумарного показника народжуваності була подібною в усіх регіонах Македонії, незалежно від воєнних дій (більш відчутне зростання відбулось тільки в столиці). Подібна ситуація має місце й в Україні: перебіг процесів народжуваності у Донецькій та Луганській областях, у цілому, збігається з тими тенденціями, що характерні для України в цілому. Промислові області сходу України характеризуються дещо нижчим від загальноукраїнського рівнем народжуваності, проте зростання її впродовж останнього десятиліття цілком співпадало. Війна у цьому регіоні більш значно погіршила соціально-економічні умови народження дитини, ніж на решті території країни, тому варто саме там очікувати помітнішого негативного ефекту щодо інтенсивності народжуваності та її відкладення.

У сучасних умовах вплив війни на динаміку народжуваності за своїм характером можна порівняти з ефектом економічної кризи – це дозволяє оцінити можливі зміни в народжуваності на прикладі країн, в яких відбулась трансформація вікової моделі народжуваності та відповідні зрушення в ціннісних орієнтаціях. Фінансово-економічна криза 2008–2009 років у країнах Європи мала наслідком зниження рівня народжуваності протягом подальших кількох років. Проте цей вплив був тимчасовим і надалі народжуваність зростала разом із подоланням наслідків економічної кризи [9]. Криза в Європі спричинила зниження народжуваності у вікових групах до 35 років у більшості країн Євросоюзу. В країнах, які найбільш відчутно постраждали від рецесії, а саме – Греція, Іспанія, Ірландія, зниження народжуваності для жінок до 35 років було більш відчутне. Для народжуваності старших вікових груп, зокрема, жінок віком 35–40 років, де спостерігалась відчутна позитивна динаміка впродовж 2000–2008 років, зниження не фіксується. Загалом, негативний вплив кризи на підсумкову народжуваність очікується дуже незначний.

Висновки. Збройні конфлікти помітно впливають на поточний перебіг процесів народжуваності. Війни спричинюють зниження поточної інтенсивності народжуваності з подальшим компенсаційним зростанням по закінченні конфлікту. Компенсаційний приріст у сучасних умовах відрізняється тим, що одночасно з ним відбувається «перенесення» дітонародження в більш пізні періоди життя, виклика-

не, зокрема, світоглядними трансформаціями. На протигагу повоєнним періодам минулого, компенсаційний приріст народжуваності відбувається за рахунок більш старших вікових контингентів дітородного віку, розтягується в часі на деякий період після війни й не є досить чітко вираженим «сплеском». У кінцевому рахунку, вплив воєн на підсумкову народжуваність поколінь не є суттєвим.

Збройні конфлікти в країнах Європи, що відбулись упродовж останніх десятиліть, фактично сприяли прискоренню трансформації процесів народжуваності, не виступаючи при цьому безпосередніми чинниками зрушень. Воєнні дії не впливають відчутно на народжуваність жінок старших вікових груп дітородного віку (40–44 роки) й незначною мірою впливають на народжуваність жінок віком 35–49 років, проте зниження інтенсивності дітонародження та прискорена трансформація вікової моделі народжуваності у молодших жінок є досить чітко вираженою, – цим ефект воєн подібний до ефекту економічної кризи. Психологічний ефект тривалих воєнних дій може негативно вплинути на суб'єктивну оцінку свого становища батьками й позначитись на показниках народжуваності. Під час воєн також незначною мірою зростає позашлюбна народжуваність.

У найближчій перспективі в Україні варто очікувати зниження інтенсивності дітонародження в молодших вікових групах дітородного віку, яка визначатиме й загальне зниження показників народжуваності. Більш відчутне зниження спостерігатиметься в районах, охоплених бойовими діями та прилеглими до них. Можна припустити, що по завершенні конфлікту матиме місце певний компенсаційний підйом народжуваності, який буде не короткотривалим, а розтягнеться на найближче десятиліття й супроводжуватиметься більш відчутною зміною вікової моделі народжуваності. Негативний вплив воєнних дій та вимушеної міграції на шлюбно-сімейну ситуацію та динаміку народжуваності, за умови подальшого сприятливого перебігу подій, цілком може бути короткочасним.

Позитивний вплив на динаміку народжуваності матиме, в першу чергу, стабілізація соціально-економічної ситуації в регіоні, поновлення впевненості батьків у завтрашньому дні, зростання доходів населення та покращення умов життя. Ці питання є похідними від загального економічного розвитку країни та покращення добробуту населення. Необхідно звернути увагу на вирішення тих проблем у царині сімейної політики, які є характерними й для інших регіонів країни, зокрема: вирішення житлових проблем батьків, недостатні можливості поєднання зайнятості батьків із народженням та вихованням дитини – насамперед, це стосується необхідної кількості дитячих садків та налагодження їх роботи у відповідності до потреб батьків, можливостей неповної зайнятості тощо.

Подальші дослідження зможуть дати відповідь на питання: як саме вплив воєнних дій на народжуваність на території України відрізняється від подібних процесів минулих десятиліть, таким чином надавши підтвердження гіпотези про прискорення трансформації народжуваності в кризових умовах. Важливим буде отримання достовірної статистичної інформації щодо перебігу цих процесів на охоплених конфліктами територіях.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів* / [Е.М. Лібанова, С.Ю. Аксьонова, В.Г. Бялковська та ін.]. – К. : АДЕФ-Україна, 2008. – 288 с.
2. *Демографическая модернизация России: 1900–2000* / под ред. Вишневського А.Г. – М.: Новое издательство, 2006. – 601 с.

3. *Debarati Guha-Sapir, D'Aoust Olivia*. Demographic and health consequences of civil conflict [Електронний ресурс] // World Development Report background papers. – 2011. – Washington, DC: World Bank. – Режим доступу : <http://documents.worldbank.org/curated/en/2010/10/14266127/demographic-health-consequences-civil-conflict>
4. *Staveteig S.E.* Genocide, Nuptiality, and Fertility in Rwanda and Bosnia-Herzegovina: Dissertation [Електронний ресурс]. – University of California, Berkeley, December 2011. – Режим доступу : <https://escholarship.org/uc/item/0t58z112>
5. *Hashem Nimeh Fayyad*. Fertility in Iraq: Trends, Evolution and Influential Factors [Електронний ресурс]. / Hashem Nimeh Fayyad. – 2012. – Режим доступу : <http://english.dohainstitute.org/release/d7605c83-6ef8-48f8-8e5d-bc5e60bb5d17>
6. *Исламов Ф.С.* Рождаемость в Таджикистане [Електронний ресурс] / Ф.С. Исламов // Демоскоп Weekly. – 2006. – № 267–268. – Режим доступу : <http://demoscope.ru/weekly/2006/0267/analit08.php>
7. *Conflict Barometr 2013* [Електронний ресурс] / Heidelberg Institute for International Conflict Research – 2013. – Режим доступу: http://hiik.de/de/downloads/data/downloads_2013/ConflictBarometer2013.pdf
8. *Захаров С.В.* Второй демографический переход и изменение возрастной модели рождаемости [Електронний ресурс] / С.В. Захаров // Демоскоп Weekly. – 2012. – № 495–496. – Режим доступу : <http://demoscope.ru/weekly/2012/0495/tema05.php>
9. *Olivier Thévenon*. Fertility in OECD countries: An assessment of macro-level trends and policy responses [Електронний ресурс] // REPRO deliverable. – 12 October 2010. – Режим доступу : <http://www.oew.ac.at/vid/repro/assets/docs/Macro-trends.pdf>

REFERENCES

1. Libanova, L.M., Aksionova, S. Yu., Bialkovska, V.G. (2008). *Naseleennia Ukrainy. Narodzhuvanist v Ukraini u konteksti suspilno-transformatsiinykh protsesiv. [Population of Ukraine: Fertility in Ukraine]*. Kyiv: ADEF-Ukraina [in Ukrainian].
2. Vishnevskii, A.G. (Eds.) (2006). *Demograficheskaya modernizatsiya Rossii: 1900-2000 [Demography modernization of Russia: 1900-2000]*. Moscow: Novoe izdatelstvo [in Russian].
3. Debarati, Guha-Sapir, D'Aoust, Olivia (2011). Demographic and health consequences of civil conflict. World Development Report background papers. Washington, DC: World Bank. Retrieved from: <http://documents.worldbank.org/curated/en/2010/10/14266127/demographic-health-consequences-civil-conflict> [in English].
4. Staveteig, Sarah Elizabeth (2011) Genocide, Nuptiality, and Fertility in Rwanda and Bosnia-Herzegovina. Dissertation. University of California, Berkeley. Retrieved from: <https://escholarship.org/uc/item/0t58z112> [in English].
5. Hashem Nimeh Fayyad (2012) Fertility in Iraq: Trends, Evolution and Influential Factors. Retrieved from: <http://english.dohainstitute.org/release/d7605c83-6ef8-48f8-8e5d-bc5e60bb5d17> [in English].
6. Islamov, F.S. (2006). Rozhdaemost v Tadshykistane [Fertility in Tagikistan]. *Demoscop Weekly, Vol. 267-268*. Retrieved from: <http://demoscope.ru/weekly/2006/0267/analit08.php> [in Russian].
7. Heidelberg Institute for International Conflict Research. (2013). Conflict Barometr 2013. Retrieved from http://hiik.de/de/downloads/data/downloads_2013/ConflictBarometer2013.pdf [in English].
8. Zaharov, S.V. (2012) Vtoroi demograficheskii perekhod i izmenenie vozrastnoi modeli rozhdaemosti [Second demography transition and age-fertility changes] *Demoscop Weekly, Vol. 495-496*. Retrieved from: <http://demoscope.ru/weekly/2012/0495/tema05.php> [in English].
9. Thévenon, Olivier (2010) Fertility in OECD countries: An assessment of macro-level trends and policy responses. Retrieved from: <http://www.oew.ac.at/vid/repro/assets/docs/Macro-trends.pdf> [in English].

Стаття надійшла до редакції журналу 15.12.2014